

Prilog proučavanju djelatnosti “Akcionog odbora” u Mostaru 1942. godine

Doc. dr. Adnan Velagić, Fakultet humanističkih nauka u Mostaru

Abstrakt: U radu se na osnovu neobjavljenih arhivskih dokumenata razmatra politička djelatnost muslimanske intelektualne elite iz Mostara, ujedinjene u organizaciju pod nazivom «Akcioni odbor». **Ključne riječi:** “Akcioni odbor”, Mostar, Hercegovina, Bosna i Hercegovina, muslimanska politika.

UVOD

Krajem 1941. i početkom 1942. godine vojno-politička situacija se, na području Bosne i Hercegovine, kontinuirano komplikovala. Jačanje antifašističkog pokreta i sve evidentnije nesuglasice između Njemačke i Italije, oko pitanja dominacije na pojedinim područjima, sprječavali su stabilizaciju aktuelne vlasti. Zbog toga su okupatori glavno težište svoga djelovanja usmjerili na objedinjavanje antikomunističkog fronta i uništenje Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP-a). U ovim aktivnostima pomoć su im, osim ustaša, pružili i četnici Draže Mihailovića koji su, nakon prekida sporazuma sa partizanima, u novembru 1941. godine,¹ komunističku ideologiju okarakterizirali kao “muslimansko-židovsku podvalu srpskom narodu”. Istupajući protiv komunista i NOP-a, pojedini četnički komandanti su otvoreno pozivali srpski narod na osvetu, budeći u njemu “stari duh Kosovskih junaka”.² S druge

strane, ponašanje Italijana je bilo indolentno, a stav ustaške vlasti čak i blagonaklon, prema četničkim zločinima nad muslimanskim stanovništvom. Razmatrajući tzv. muslimanski problem, Mihailović je naglašavao potrebu da se “još sad (muslimansko stanovništvo, op. a.) pripremi na iseljavanje u Tursku ili ma gde van naše teritorije”, jer “na dan ustanka oni će svi biti pokrenuti sa svojih naselja i što niko neće moći sprečiti”.³ U atmosferi općeg straha i terora muslimansko stanovništvo se suočilo sa pitanjem svoga opstanka.

POLITIČKA AKCIJA U RIMU

U situaciji opće nesigurnosti i sve evidentnije spoznaje da aktuelna hrvatska vlast ne želi, niti je u stanju da zaštiti muslimanski narod, javila se ideja o potrebi naoružavanja hercegovačkih Muslimana i njihovom stavljanju pod neposrednu italijansku vlast. Nosioci ovih aktivnosti bili su muslimanski intelektualci iz Mostara, udruženi u organizaciju “Akcioni odbor”, među kojima su se posebno isticali: Omer Džabić, bivši muftija (bratić bivšeg mostarskog muftije Ali Fehmi ef. Džabića, koji je stajao na čelu pokreta za

1 Rasim Hurem, *Kriza Narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942. godine*, Sarajevo, 1972, 67-72. Do sporazuma o saradnji između četnika i partizana došlo je u oktobru 1941. godine, kada je formiran zajednički štab nazvan Komanda bosanskih vojnih i partizanskih odreda. Na prvom mjestu bila je zajednička borba protiv okupatora i ulaganje napore da se za zajedničku borbu pridobiju i Muslimani. Međutim, četnici su 17. novembra napustili zajedničku komandu i formirali svoju tzv. Privremenu upravu istočne Bosne.

2 Arhiv Hercegovačko-neretvanskog kantona Mostar (AHNK), Zbirka četničkih dokumenata (ZČD), K15-881, Glavni štab vojnočetničkih jedinica: Pregled događaja od aprila 1941. do avgusta 1943. godine. (nema datuma na dokumentu).

3 Vladimir Dedijer, Antun Miletić, *Genocid nad Muslimanima 1941-1945 (Zbornik dokumenata i sjećanja)*, Sarajevo, 1990, 265. (Draža Mihailović je smatrao da treba pričekati poraz Njemačke na glavnim frontovima u Evropi, pa tek nakon toga podići masovni ustanak srpskog naroda i stvoriti “Veliku Jugoslaviju i u njoj Veliku Srbiju”. Svoju politiku pravdao je opasnostima od povećanog stradanja, pa čak i od potpunog fizičkog uništenja srpskog naroda. S druge strane, nastojao je da u ovom periodu čekanja njegove četničke jedinice etnički očiste sve “srpske zemlje” od nesrpskog stanovništva).

vjersko-prosvjetnu autonomiju bosansko-hercegovačkih Muslimana u periodu austro-ugarske vlasti), Ahmed Karabeg, muderis (bio član egzekutivnog pokreta bosansko-hercegovačkih Muslimana u periodu austro-ugarske vlasti. Prije Drugog svjetskog rata deklarirao se kao Hrvat), Ibrahim Fejić, muderis (bio gradonačelnik Mostara, kasnije banski vijećnik u Primorskoj banovini), dr. Šefkija Balić, sudija (bio predsjednik odbora "Narodne uzdanice"), Osman Šehić (bivši trgovački putnik, koji je odlično govorio italijanski jezik, u junu 1941. imenovan za podžupana Velike župe Hum u Mostaru). Pored spomenutih ličnosti, učesće u pokretu uzeli su: Abid Prguda (bivši zemljoposjednik u Ravnom), Ali ef. Kajtaz, Ibrahim Tikvina, Omer Kalajdžić, Smajo Čemalović i dr.

Razgovori o definiranju i implementaciji ciljeva koje su postavili hercegovački Muslimani, vođeni su 6., 7. i 8. oktobra 1942. godine.⁴ Na konferenciji koja je održana 6. oktobra prisustvovalo je oko 120 ljudi. Ključne ličnosti bili su dr. Šefkija Balić, Ibrahim Fejić i Ahmed Karabeg. Sastanak je rezultirao pismom za italijanskog generala Santovita, u kojem su Muslimani naglasili da se žele potpuno staviti pod italijansku upravu, jer im hrvatske vlasti "nisu u stanju pružiti zaštitu". Također, naglašeno je da Muslimani očekuju od italijanskih vlasti da razoružaju četnike i da im podijele oružje. Konferencija je održana bez prisustva Popovca i njegove pročetnički orijentirane grupe. Na konferenciji su Ibrahim Fejić i Osman Šehić dobili zadatak da sutradan odu do generala Santovita i predaju mu pismo. Razgovori koji su vođeni u krugu italijanske komande dali su polovičan rezultat. Naime, Santovito je obećao Muslimanima da će podijeliti oružje, ali im je istovremeno savjetovao da "dok se to ne desi" iskopaju svoje zakopano oružje za koje će im on dati dozvolu za nošenje. S druge strane,

4 AHNK, Zbirka njemačkih dokumenata (Z^{NJD}), Ung fuhrender Muselmanen in Mostar (Pregovori Muslimana u Mostaru), 2884/42, Agram, 7. novembar 1942.

on je odbio razoružati četnike, jer je smatrao da "se zaslužni četnici nikako ne mogu razoružati", nego je sugerirao Muslimanima da se približe četnicima i da od njih dobiju oružje. Na ovom sastanku je italijanski vojnik De Mateis saopćio muslimanskim predstavnicima da je palestinski muftija El-Husein, koji se u tom periodu nalazio u Rimu, izrazio želju da se sastane sa njima.

Na tragu ovih pregovora isti dan je održan zbor oko 200 mostarskih Muslimana, koji su vodili Ibrahim Tikvina i Ali ef. Kajtaz. Zaključeno je da se stupa u vezu sa Popovcem i preko njega isposluju oružje od četnika. Sutradan (8. 10. 1942.) održana je nova konferencija Muslimana na kojoj su, između ostalih, bili prisutni Popovac, Pašić, Balić, i dr. Na tom skupu formirano je političko udruženje pod nazivom "Mahaver", čiji je zadatak bio da radi na poboljšanju odnosa između Muslimana i Srba. U radu ovoga Udruženja učesće su mogli uzeti i "hrišćanski elementi". Mada se u dokumentima izričito ne navodi, izgleda da je na spomenutoj konferenciji donesena odluka o upućivanju jedne delegacije u Rim, da o prilikama u Hercegovini i položaju Muslimana u njoj upozna najviše italijanske vlasti i velikog muftiju El-Huseina. Sam odlazak izaslanstva u čijem su sastavu bili: Omer ef. Džabić, Ahmed Karabeg, Ibrahim Fejić i Osman Šehić protekao je pod budnim okom hrvatskih službi bezbjednosti, koje su ih odmah po povratku iz Rima privedle na saslušanje.⁵ Jedino nije bio priveden Ahmed Karabeg, koji se na putu razbolio i odmah po povratku u Mostar umro.⁶

5 AHNK, Zbirka ustaško-domobranskih dokumenata (Z^{UDD}), K8-407, Akcioni odbor u Mostaru za autonomiju BiH. Odlazak delegacije u Rim i njezin boravak u Rimu (Župska redarstvena oblast iz Mostara šalje zapisnik od 31.10.1942. o saslušanju Afiza Omera Džabića, Ibrahima Fejića i Osmana Šehića), Zagreb 4. studenoga 1942.

6 AHNK, Z^{NJD}, Muslimabordnung in Rom (Muslimanska delegacija u Rimu), 16.11.1942. U ovom Izvješčaju za vođu Rajha SS šefa njemačke policije govori se o sudbini Karabega poslije povratka iz Rima i izražava

Inače, muslimansko izaslanstvo je otputovalo za Rim 15. 10. 1942. vojnim vozom do Dubrovnika, odakle je isti dan trebalo da nastavi put. Međutim, zbog nevremena su tek sutradan (16. 10.) članovi tog izaslanstva italijanskim hidroavionom prebačeni na Sušak, odakle su narednog dana (17. 10) stigli u Rim. U Rimu su boravili od 17. do 25. oktobra 1942. godine i za to vrijeme susreli se i razgovarali sa najvišim italijanskim dužnosnicima, hrvatskim poslanikom dr. Perićem i velikim muftijom El Huseinom. U dokumentu koji je nastao nakon saslušanja Džabića, Fejića i Šehića, nema detalja o razgovorima koje je to izaslanstvo vodilo sa pojedinim dužnosnicima u Rimu. Tu se uglavnom konstatira da su izaslanici upoznali Dr. Perića o prilikama u Bosni i Hercegovini, te da su sa velikim muftijom razgovarali o "čisto vjerskim pitanjima". Navodi se i podatak da je El Husein "predao 15.000 lira na ruke dr. Perića da podijeli mostarskoj sirotinji bez obzira na vjeru".⁷ Iz ovog Izvještaja se vidi da hrvatski istražni organi nisu bili zadovoljni iskazom muslimanskog izaslanstva, te su na kraju ovog saslušanja uputili svoj komentar Glavnom stanu Poglavnika u kojem su naveli sljedeće:⁸

"Potpisanom nije poznat pravi uzrok odlaska spomenutih osoba u Rim, kao ni to kako su se proveli u Rimu, naime da li su postigli ono za čim su išli i da li su u Rimu primljeni onako kako su se oni nadali. Malo je čudno da talijanske vojne vlasti forsiraju njihov odlazak u Rim i stavljaju im na raspolaganje zrakoplove da zbog čisto vjerskih pitanja posjete Palestinskog Velikog Muftiju El-Huseina."

Da su hrvatske vlasti imale razloga za sumnju pokazuje i način na koji su članovi izaslanstva napustili zemlju. Naime, italijanske vlasti su se obavezale da će im pribaviti

---

žaljenje zbog toga "jer je Karabeg poznao arapske jezike i od njega se moglo saznati mnogo o pregovorima u Rimu".

7 Kao pod 4.

8 Isto, 3.

hrvatske vize, ali se to nije desilo. Italijani su im dostavili samo svoje propusnice i prebacili ih u Rim, bez obavještanja zvaničnih organa NDH.

Nešto konkretnije podatke o boravku delegacije u Rimu nudi dokument Abvera *Muslimabordnung in Rom*, od 16. novembra 1942. godine, gdje se navodi da je muslimansko izaslanstvo obavilo vrlo konstruktivne razgovore sa brojnim dužnosnicima. Posebno su bili značajni razgovori sa velikim muftijom El-Huseinom, koji je podržao zahtjeve muslimana da se naoružaju i formiraju vlastite oružane snage, pod komandom italijanskih vojnih vlasti u Bosni i Hercegovini.⁹ Također, El-Husein je podržao zahtjeve muslimana da se iz izbjeglištva vrate sve muslimanske izbjeglice koje su vojno sposobne kako bi se uključile u sastav muslimanskih oružanih snaga. Muslimansko izaslanstvo je posebno ukazalo na problem koji imaju sa četnicima, kao i na sve propuste i nedosljednosti aktuelnih organa hrvatske vlasti u Hercegovini. Muslimanske zahtjeve o neophodnosti hitnog razoružavanja četnika, italijanska delegacija, u čijem je sastavu bio i grof Ciano, nije mogla prihvatiti ukazujući na mogućnosti da se četnici tome usprotive i vojno suprotstave. S druge strane, Italijani su načelno podržali naoružavanje Muslimana i formiranje Dobrovoljačke antikomunističke milicije ili, kako su je Italijani nazivali, Milicija volontaria anticomunista (MVAC). Historičar Rade Petrović konstatira da su muslimanski izaslanici u Rimu "stavili do znanja da aspiracije muslimana Bosne i Hercegovine idu ka stvaranju unije sa Albanijom i Sandžakom a pod pokroviteljstvom Italije".¹⁰ Međutim, na drugom mjestu on je, pozivajući se na jedan dokument italijanske provenijencije, naveo da su muslimanski izaslanici u Rimu, na El

---

9 Kao pod 5.

10 Rade Petrović, Razgovori muslimanske delegacije iz Mostara sa El Huseinijem u Rimu, oktobra 1942. godine, *Godišnjak Društva istoričara*, godina XXXVIII, Sarajevo, 1987, 67 i 68.

Huseinijeve preporuke da budu poslušni građani NDH i da podrže italijansku vlast u Hercegovini, odgovorili “da su ih upravo lokalne italijanske vlasti poticale da izjave svoju želju da vide Bosnu i Hercegovinu odvojenu od Hrvatske i priključenu eventualno Albaniji.”¹¹ Također, treba navesti da su na sastanku bili i turski predstavnici koji su govorili o položaju muslimanskih izbjeglica u Turskoj.

DJELATNOST REAKCIJE U MOSTARU

Odmah po odlasku predstavnika Akcionog odbora, u Mostaru je, 17. oktobra 1942., u dvorani Gradskog kupališta održan sastanak prohrvatski orijentiranih muslimanskih predstavnika (oko 150), koji su se okupili da izraze svoje negodovanje aktivnostima Dža-

bića i Karabega, te da daju javnu podršku hrvatskim državnim organima na uvodnju reda i mira na području Hercegovine.¹² Ključnu ulogu na skupu imali su ugledniji ljudi iz Mostara: Salihaga Efica (gradski načelnik), dr. Muhamed Riđanović (liječnik), Smail Efendić (šerijatski sudija) i Omerbeg Velagić (ugledni privrednik i zemljoposjednik). Od hrvatskih organa vlasti skupu su prisustvovali Ante Vokić (ustaški bojnik i ravnatelj željeznica iz Sarajeva), Hasan Hadžiosmanović (logornik iz Sarajeva), dr. Nazif Bubić (glavni tajnik Državnog rudnika iz Sarajeva, Davor Mance (logornik iz Mostara), Atif Hadžikadić i dr. Učesnici ovoga skupa osudili su djelovanje Akcionog odbora i muslimana koji saradnjom sa

¹¹ Isto, 69 i 70.

¹² AHNK, ZUDD, K8-406, Akcioni odbor u Mostaru. Županijska redarstvena oblast iz Mostara Ministarstvu domobranstva u Zagrebu, Mostar, 29. listopada 1942, 1-3.

četnicima pokušavaju da stvore jaz između katolika i muslimana u Bosni i Hercegovini. Pri kraju rada konferencije izabrano je izaslanstvo od šest ljudi koje je imalo zadatak da ode u Zagreb i izrazi lojalnost hercegovačkih Muslimana Poglavniku i NDH.¹³ Sutradan (18. 10. 1942.) je u Zapovjedništvo pješačke divizije "Murde", u Ured za obavještavanje, bio pozvan dr. Muhamed Riđanović, koji je kritikovan od strane italijanskog oficira kao glavni organizator okupljanja prohrvatski orijentiranih Muslimana u Mostaru. Tu mu je, u dokumentu neimenovani, oficir skrenuo pažnju da se Muslimani ne trebaju brinuti za opstojnost NDH, "jer će to učiniti oni koji su je i stvorili, tim više što je član talijanske kraljevske kuće predestinirani Kralj Hrvatske koji će učvrstiti veze između Talijana i Hrvata". Na negodovanje dr. Muhameda Riđanovića da italijanske vlasti daju podršku Popovcu, Džabiću i drugim prosrpski orijentiranim Muslimanima koji su ne samo protiv Hrvatske nego i protiv svih sila Osovine, odgovoreno mu je da se zbog toga ne treba plašiti jer su navedene osobe bile u Rimu isključivo zbog vjerskih pitanja. Međutim, detaljnijim uvidom u raspoloživu arhivsku građu, vidi se da je aktualna hrvatska vlast vrlo ozbiljno sumnjala u dobre namjere Italijana. Naime, iako nisu znali stvarni razlog odlaska izaslanstva u Rim, kao mogući razlozi spominjali su se zahtjevi za naoružavanje Muslimana i stvaranje muslimanske vojne komponente u Hercegovini, uspostavljanje vojno-političkog sporazuma između četnika i Muslimana pod italijanskim posredništvom, te kao najveću mogućnost, zahtjev Muslimana da se cjelokupno područje Hercegovine priključi Italiji. Tome u prilog hrvatski organi navode i sastanak Popovca, Džabića i Šehića, 9. oktobra 1942. godine, u kući Muje Pašića, sa Dobroslavom Jevđevićem i Petrom Samarđžićem, na kojem je, kako hrvatski organi

13 Isto, 1. Ovo izaslanstvo činili su: prof. Abdulah Nametak, dr. Muhamed Riđanović, Salihaga Efića, Omer Sefić, Hafiz Puzić i Fazlo Čevro.

tvrde, zaključeno da Srbi i Muslimani upute zahtjev Italiji za priključenje Hercegovine.¹⁴ Međutim, iz raspoložive arhivske građe ne vidi se da je takav zahtjev bio upućen italijanskim vlastima. Šta je bio razlog odustajanja od ove ideje, ne može se tačno utvrditi, ali je sigurno da ovakav zahtjev nikada ne bi podržali hercegovački Muslimani. Tako je jednom prilikom u razgovoru sa hrvatskim organima vlasti dr. Riđanović izjavio sljedeće: "Mi isključujemo mogućnost da su otišli u Rim (misli se na izaslanstvo Akcionog odbora, op. a.), da traže aneksiju Hercegovine po Italiji, jer ni jednom Muslimanu nije u interesu da se odvoja od Bosne".¹⁵

ZAKLJUČAK

Posmatrana u historijskom kontekstu, akcija koja je za cilj imala postizanje autonomije Bosne i Hercegovine, 1942. godine, nije bila niti sasvim nova, niti sasvim nerealna.¹⁶ Karakter same inicijative ne može se posmatrati kao jednostrani izraz političkog shvatanja njenih nosilaca, nego se u obzir moraju uzeti stavovi svih relevantnih vojno-političkih faktora na prostoru jugoistočne Evrope, kao i splet niza historijskih okolnosti koje su prouzrokovale ovakvo stanje musliman-

14 Isto, 3.

15 AHNK, ZUDD, K9-520, Velika župa Hum dostavlja izvještaj, Mostar, 24. listopad 1942.

16 Opširnije, u: Ahmed S. Aličić, *Pokret za autonomiju Bosne od 1931. do 1833. godine*, Sarajevo, 1996; Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini, *Zbornik sa naučnog skupa ANUBiH*, Posebna izdanja, knjiga XLIII, Sarajevo, 1979; Hamdija Kapidžić, *Hercegovački ustanak*, Sarajevo, 1958; Dana Begić, *Pokret za autonomiju BiH u uslovima sporazuma Cvetković-Maček*, *Prilozi*, br. 2, Sarajevo, 1966, 177-191, itd. U periodu od 1831. do 1833. Husein-kapetan Gradaščević predvodio je pobunu protiv sultana u cilju postizanja autonomije Bosne i Hercegovine. Bosanskohercegovački Muslimani su pružili otpor austrougarskoj okupaciji Bosne i Hercegovine 1878. godine, a muslimansko i pravoslavno stanovništvo je podiglo veliki ustanak na području Hercegovine nakon donošenja austrougarskog Vojnog zakona 1881. godine. Također, nakon sporazuma Cvetković-Maček pokrenute su demonstracije bosanskohercegovačkih Muslimana s ciljem uspostavljanja autonomne Bosne i Hercegovine.

skog naroda. Posmatrana u kontekstu sveukupnih dešavanja tokom Drugog svjetskog rata, inicijativa je dobro došla kao pokušaj da se disoluirao fašistički režim u NDH, te da se ukaže na neadekvatan položaj Bosne i Hercegovine i muslimanskog naroda u njoj. Također, inicijativom je zahtijevano naoružavanje Muslimana, kao i njihova saradnja sa Srbima, što donekle pokazuje i političku zrelost njenih protagonista da vitalna pitanja u Bosni i Hercegovini pokušaju riješiti uz učesće i dogovor sa srpskim narodom. Osim toga, vrijedi naglasiti da su se oko te ideje okupili najznačajniji društveni slojevi muslimanskog naroda u Bosni i Hercegovini. I konačno ideja je ponovo probudila "san" o posebnosti Bosne i Hercegovine i pokazala da je muslimanski narod u tom pogledu najsvjesniji i najmeritorniji da je iznese. Ono što se može okarakterizirati kao politički promašaj, jeste činjenica da se u jednom dijelu Bosne i Hercegovine prihvatila i čak inicirala njena podjela (Misli se na inicijativu "Narodnog spasa" u Sarajevu. Mostarska akcija nije podrazumijevala bilo kakvu podjelu Bosne i Hercegovine, što govori da nosioci ideje o autonomiji nisu bili svjesni činjenice da je samo kompaktna i cjelovita Bosna i Hercegovina garant opstanka muslimanskog naroda u njoj. Uzroke prihvatanja ovakve administrativno-upravne prekompozicije treba tražiti u činjenici da se ideja auto-

nomije Bosne i Hercegovine, 1942. godine, pokušavala realizirati iz dva politička centra – "Narodnog spasa" iz Sarajeva i "Akcionog odbora" iz Mostara. Ono što upada u oči, više kao izraz pojave političkog pluralizma nego kao pojava muslimanskog nejedinstva, jeste i činjenica da je i unutar ovih centara postojala veća ili manja opozicija koja se nije slagala sa stavovima nosilaca ideje o autonomiji.

Mostarska akcija, uzrokovana izuzetno teškim stanjem Muslimana u Hercegovini, predstavljala je pokušaj da se uz pomoć italijanske vlasti formiraju muslimanske oružane snage, kao garant zaštite od četničkih zločina. Italijani su tu inicijativu objeručke prihvatili, u nastojanju da stvore muslimansko-četnički front kao branu sve evidentnijem jačanju NOP-a u Hercegovini. Također, Italijani su se nadali da će muslimansko-četnička saradnja oslabiti nastojanja državnih organa NDH da se oslobode stranog utjecaja, a prije svega italijanskog. Ubrzo su se, kao rezultat ove inicijative, na bojnopolju u Bosni i Hercegovini, pojavile jedinice Muslimanske nacionalne vojne organizacije, koje su, istina, uspostavile određenu saradnju sa četnicima, ali istovremeno postale i zaštitnik muslimanskog naroda od četničkih zločina i ustaške nacionalne i ideološko-političke indoktrinacije.